

STRUČNI ČLANAK

Dr Milica Kovačević*

DIVERZIONIM KONCEPT POSTUPANJA PREMA MALOLETNIM UČINIOCIMA KRIVIČNIH DELA – OPŠTA RAZMATRANJA I OSVRT NA SRBIJU**

Apstrakt: *Poslednjih decenija jedna od ključnih tendencija u oblasti reagovanja na maloletnički kriminalitet odnosi se na traženje alternativa za standardni krivični postupak. Stoga je cilj ovog rada da se predstavljaju osnovni elementi diverzionog koncepta postupanja prema maloletnim prestupnicima, uz osvrt na aktuelne prilike u Srbiji. Autorka je predstavila dominantne ideje i teorijske koncepcije na kojima počiva diverziono postupanje, te ukazala na međunarodne dokumente iz oblasti maloletničkog prestupništva koji se odnose na ovu problematiku, kao i na određene primere iz uporednog prava. Centralni deo rada je posvećen praksi u primeni vaspitnih naloga u Srbiji. Autorka je nastojala da ukratko prikaže strukturu i tendencije u primeni vaspitnih naloga, te ključne probleme koji odlikuju ovu oblast u Srbiji. Rad se završava određenim preporukama za unapređenje prakse u našoj zemlji.*

Ključne reči: diverzione mere, maloletni učinioci krivičnih dela, vaspitni nalozi.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Popularizacija diverzionih mera reagovanja na maloletnički kriminalitet predstavlja jednu od ključnih tendencija u savremenom maloletničkom krivičnom pravu. Brojne naučne studije sugerišu da je neophodno uvođenje što šireg registra diverzionih mera i postupaka, a isto proizlazi i iz međunarodnih dokumenata koji se bave oblastima maloletničke delinkvenције i maloletničkog pravosuđa. Diverzionim merama smatramo socijalne, obrazovno-vaspitne i medicinske mere kojima se zamenjuju postojeće kri-

* Asistent na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu
e-mail: milica.kovacevic@fasper.bg.ac.rs

** Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju, br. 179044, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, a realizuje Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Rukovoditeljka projekta je prof. dr Vesna Nikolić-Ristanović.

vične sankcije, odnosno one mere kojima se izbegava pokretanje krivičnog postupka putem pomirenja oštećenog i učinioca krivičnog dela.¹

Diverzioni koncept postupanja se zasniva na prihvatanju mogućnosti da se u različitim fazama postupka pojedini maloletnički slučajevi skrenu sa tradicionalne sudske procedure, kao i na ustanovljavanju mogućnosti da se na maloletnika primene mere parapenalnog karaktera osmišljene tako da predstavljaju adekvatnu alternativu krivičnim sankcijama.² Primena diverzionih mera usaglašena je sa poštovanjem načela ekspeditivnosti u postupanju, iako se to u suštini može kositi sa načelom zakonitosti koje bi, strogo posmatrano, iziskivalo da svaka krivična stvar bude razrešena od strane suda.³

Diverziono postupanje omogućava da se izbegnu neželjeni efekti stigmatizacije maloletnika⁴ i remećenja njegovih životnih aktivnosti radi primene sankcije. No, zdušno zalaganje za diverzione mere ima i svoje drugo, jednako čvrsto, utemeljenje. Ono se tiče priznavanja odgovornosti koju društvo i država nesumnjivo imaju kada je reč o vaspitanju i usvajanju ključnih vrednosti od strane dece i mladih. Urušavanje sistema osnovnih vrednosti, pritisci kojima porodica kao osnovna ćelija društva neretko više ne može da se odupre, te mediji koji su se otrgli kontroli u plasiranju površnosti i nasilja⁵ upućuju na to da ne postoji prihvatljivo opravdanje da se na kriminalno ponašanje maloletnika reaguje samo represivnim merama.

Izvršenje određenih sankcija može da rezultira usvajanjem nepoželjnih obrazaca ponašanja, što dodatno govori u prilog diverzionom postupanju. To što je maloletnik obeležen kao delinkvent takođe može u budućnosti ograničiti dostupnost konvencionalnih uloga i mogućnosti. Ovakvim efektima sankcionisanja bavila se Bekerova (*Becker*) teorija etiketiranja, kao i Saderlandova (*Sutherland*) teorija diferencijalne asocijacije.⁶ Svojevrsno obeležavanje maloletnika kroz procesuiranje može rezultirati njegovom težnjom da prihvatanje i podršku potraži među drugim, takođe „obeleženim“ maloletnicima, te uopšte pripadnicima različitih devijantnih

1 Banović, B., Joksić, I., 2011, Diverzioni koncept reagovanja na kriminalitet maloletnika u Srbiji: zakonodavstvo i praksa, *Teme*, 2, str. 348.

2 Radulović, Lj., 1999, *Kriminalna politika*, Beograd, Pravni fakultet, str. 212.

3 Junger-Tas, J., Dunkel, F., 2009, *Reforming Juvenile Justice*, New York, Springer, p. 148.

4 Rojek, D., Erickson, M., 1981–82, Reforming the Juvenile Justice System: The Diversion of Status Offenders, *Law and Society Review*, 2, p. 241.

5 O tome vid. Đerić, I., Studen, R., 2006, Stereotipi u medijima i medijsko opismenjanje mladih, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 2, str. 460–462.

6 Vid. Wilson, H., Hoge, R., 2013, The Effect of Youth Diversion Programs on Recidivism, A Meta-analytic Review, *Criminal Justice and Behavior*, 40/5, p. 498.

grupa.⁷ Literatura ukazuje na to da širenje glasina o kriminalnom dosijeu često vodi formiranju negativne slike o maloletniku, što može otežati komuniciranje i povezivanje sa nedevijantnim maloletnicima, imajući u vidu da ovi, makar i nesvesno, ponekad zaziru od kažnjavanog vršnjaka.⁸

Konačno, primena diverzionih mera ima za cilj i da rastereti pravosudni sistem staranja o slučajevima koji se mogu podvesti pod bagatelni kriminalitet. Time se oslobađaju resursi za bavljenje onim maloletnicima čije ponašanje iziskuje kompleksnije i sadržajnije reagovanje. Tako literatura obiluje istraživanjima koja ukazuju na to da je kod najvećeg broja maloletnih prestupnika kriminalno ponašanje samo prolazna faza u sazrevanju, te da je neretko najdelotvorniji pristup upravo onaj koji se bazira na uzdržavanju od formalnog reagovanja. Mofit (*Moffitt*) tvrdi da čak 85% maloletnika spada u grupu koja će do svoje 28. godine spontano odustati od nedozvoljenog ponašanja, dok svega 15% maloletnika tvori grupu perzistentnih maloletnih prestupnika.⁹ Izbegavanje neumerene reakcije može sprečiti štetu po razvoj maloletnika, pa su utoliko diverzione mere dobrodošle. Štaviše, ukoliko u nekim slučajevima primena mera može da rezultira i težim posledicama od onih koje bi nastupile u slučaju nereagovanja, pasivno držanje sistema pravosuđa moglo bi se tada smatrati čak i dobrodošlim. Istini za volju, tada ne bismo mogli govoriti o diverziji (engl. *diversion* – skretanje) ka unapred osmišljenim merama, već o biranju najjednostavnijeg načina reagovanja sa nadom da će se nešto dobro izroditi iz njega.

2. DIVERZIONE MERE U MEĐUNARODNIM DOKUMENTIMA I U KOMPARATIVNOM PRAVU

2.1. MEĐUNARODNI DOKUMENTI

U nekoliko internacionalnih dokumenata preporučuje se osmišljavanje što većeg broja solucija za izbegavanje ili obustavu krivičnog postupka. Opšte je poznato da globalni trend predstavlja okretanje onim vidovima reagovanja koji omogućavaju ostanak prestupnika u zajednici i primenu mera koje će omogućiti popravljane njihovih životnih perspektiva.

Konvencija UN o pravima deteta¹⁰ pledira za izbegavanje krivičnog postupka prema maloletnicima u svim slučajevima u kojima je to iole pri-

7 Bernburg, J., Crohn, M., Rivera, C., 2006, Official Labeling, Criminal Embeddedness and Subsequent Delinquency. A Longitudinal Test of Labeling Theory, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 1, p. 70.

8 Bernburg, J., Crohn, M., Rivera, C., 2006, p. 70.

9 Moffitt, T., 1993, Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy, *Psychological Review*, 4, p. 675.

10 UN dok. G/A/RES/44/25 (20 November 1989).

hvatljivo. Zato je u članu 40. stav 3. tačka b. predviđeno da će strane ugovornice posebno podsticati donošenje mera putem kojih će se, kad god je to moguće i poželjno, postupati mimo sudskih procedura, s tim da budu u potpunosti poštovana ljudska prava i da bude obezbeđena zaštita u skladu sa zakonom.

Standardna minimalna pravila UN za mere alternativne institucionalnom tretmanu¹¹ takođe afirmišu širu primenu diverzionog koncepta. Iako se ovim dokumentom pre svega preporučuju različite alternative institucionalnom tretmanu, on takođe sugerise i izbegavanje formalnog procesuiranja kad god je to moguće. Stoga pravilo broj 5.1. preporučuje da se u slučajevima kada je to primereno i u skladu s pravnim sistemom date države policiji, tužilaštvu ili drugim službama koje se bave krivičnim predmetima daju ovlašćenja da oslobode prestupnike ukoliko smatraju da nije potrebno dalje postupanje u svrhu zaštite društva, prevencije kriminaliteta ili podsticanja poštovanja zakona i prava oštećenih. Da bi se mogla doneti odluka o prikladnosti oslobađanja ili nastavljanja sudskog postupka, svaki pravni sistem treba da ustanovi odgovarajuće kriterijume. Kada se radi o lakšim slučajevima, i tužilac može izreći odgovarajuću meru neinstitucionalnog karaktera.

Savet Evrope takođe stoji na stanovištu da diverziono postupanje treba da bude što zastupljenije. Tako se u drugom delu Preporuke o društvenoj reakciji na maloletničku delinkvenciju¹² sugerise izbegavanje krivičnog postupka i medijacija na nivou javnog tužilaštva (kako bi se sprečilo procesuiranje) ili na nivou policije, za one države gde policija ima određena ovlašćenja u vezi sa iniciranjem postupka. Ovime se izbegava vođenje krivičnog postupka i druge posledice koje bi iz toga mogle da proizađu. Potreban je pristanak maloletnika na diverzionu meru, a u slučajevima u kojima je to celishodno i saradnja njegove porodice. Odgovarajuća pažnja treba da bude ukazana kako maloletniku, tako i oštećenima i zaštititi njihovih interesa. Ovom preporukom Savet Evrope populariše one diverzione mere i postupke koji podjednako vode računa i o interesu maloletnika i o opštem interesu, što ukazuje na suštinsku isprepletanost diverzionog modela i restorativnog koncepta.

Tokom poslednjih decenija intenzivno se obogaćuje registar diverzionih mera i postupaka koji se primenjuju u uporednom pravu. Ovakvi trendovi nisu zaobišli ni Nemačku, u kojoj su zastupljena četiri vida diverzionog reagovanja na prestupništvo maloletnika. Prvi oblik reagovanja podrazumeva samo odustanak od krivičnog gonjenja bez dodatnih obaveza za maloletnog prestupnika i odnosi se na lakša krivična dela sa neznatnim

11 UN dok. G/A/RES/45/110 (14 December 1990).

12 Rec (87)20E (17 September 1987).

štetnim posledicama.¹³ Drugi oblik diverzije podrazumeva primenu mera uz angažovanje porodice i obrazovnih ustanova, dakle diverziju sa edukacijom. Treći vid obuhvata uslovno odlaganje krivičnog gonjenja od strane javnog tužioca, uz ukor, ili pak davanje određenih uputstava i određivanje svojevrstnih vaspitnih mera. Uputstvima se daju određene zabrane i naredbe, kako bi se olakšalo obrazovanje maloletnika, ali ona ne smeju svojom prirodom remetiti redovne životne aktivnosti maloletnika. Uputstva se mogu odnositi na rad u javnom interesu (u trajanju od 10 do 40 časova), medijaciju i pohađanje obuka za učinioce saobraćajnih delikata. Svi modaliteti iz navedenih oblika diverzije mogu biti primenjeni i nakon otpočinjanja krivičnog postupka, ali sa saglasnošću suda. U takvim slučajevima je maloletnik nadoknadio štetu ili se izmirio sa oštećenima, tako da dalje vođenje postupka nije svrishodno. Tada dolazi do obustave krivičnog postupka i to je četvrti modalitet diverzionog koncepta.¹⁴

2.2. KOMPARATIVNO PRAVO

U Austriji diverzioni model ima primat pri reagovanju na maloletničko prestupništvo. Štaviše, ukoliko je maloletnik izvršio krivično delo za koje je propisana kazna zatvora do pet godina, obično se i ne pristupa krivičnom gonjenju, već se slučajem bave porodični sudovi koji pre svega vode računa o dobrobiti deteta. Ipak, ukoliko je to zaista neophodno, opet će sudovi za porodične sporove odabrati neki neformalni oblik nadziranja maloletnika, iako su u Austriji nadležnosti porodičnih sudova i sudova za maloletnike odvojene. Kada je reč o diverzionom modelu u punom smislu te reči, dakle u slučajevima kada određene radnje preuzima javni tužilac, zanimljivo je da u Austriji ne postoje ograničenja u pogledu propisanih sankcija za krivična dela na koja je primenljiva diverzija, ali pod uslovom da je sud taj koji obustavlja krivični postupak za krivična dela određene težine. Tako će javni tužilac odlučiti da ne goni maloletnika i predložiti primenu diverzionih mera, ili će takve mere odrediti sud i obustaviti krivični postupak. Diverzione mere se svode na nadoknadu štete, rad u društvenokorisne svrhe (ne duže od 120 časova) i slično. O rasprostranjenosti

13 Postavlja se pitanje da li u ovom slučaju uopšte može biti reči o diverzionom modelu, s obzirom na to da ne dolazi do primene bilo kakvih mera. U literaturi se ovakvo postupanje naziva jednostavnom diverzijom, nasuprot složenoj diverziji. Vid. Stevanović, I., 2006, Nova zakonska rešenja o maloletnicima: Značaj alternativa institucionalnom tretmanu, *Temida*, 1, str. 62, 63. i Škulić, M., 2011, *Maloletničko krivično pravo*, Beograd, Pravni fakultet, str. 148.

14 Četiri oblika diverzije predstavljena su prema: Knežević, S., Ilić, I., Krivičnopravni status maloletnika u nemačkom pravu, u: Vasiljević, M., Čolović, V. (ur.), 2011, *Uvod u pravo Nemačke*, Beograd, Institut za uporedno pravo i Pravni fakultet, str. 297. i d.

diverzionog postupanja u ovoj državi slikovito govori to što se 80% slučajeva procesuiranih pred Sudom za maloletnike u Beču završava primenom diverzionih mera.¹⁵

U Holandiji diverzione mere mogu biti primenjene od strane različitih struktura u sistemu maloletničkog pravosuđa i u različitim fazama. Tako maloletnik može biti upućen na učestvovanje u nekom diverzionom projektu već od strane policije. Dalje, javni tužilac može uslovno odložiti krivično gonjenje ukoliko se uplate sredstva u fondove za posebne namene, obavi društvenokoristan rad, uspostavi supervizija od strane socijalnog radnika i slično. Ukoliko dođe do procesuiranja, sudu stoje na raspolaganju osim standardnih sankcija, kao što su vaspitne mere i novčana kazna, i neke alternativne sankcije, poput rada u cilju otklanjanja štetnih posledica nanetih oštećenima i različitih kurseva i obuka.¹⁶

U nekim državama i policija ima ovlašćenje da odlučuje o diverziji, odnosno o tome kada se maloletnik neće krivično goniti iako su za to ispunjene zakonske pretpostavke. Takođe, policija je ovlašćena i da samostalno primenjuje mere reagovanja ne neke oblike antisocijalnog ponašanja. Ovakvo postupanje nije u suprotnosti sa sadržinom međunarodnih dokumenata, a na ovaj način se omogućava reagovanje u veoma ranom stadijumu, što može imati povoljne pedagoške efekte.¹⁷ Ipak, zemlje koje se striktno drže principa zakonitosti u svojim krivičnopravnim sistemima zaziru od davanja ovako širokih ovlašćenja policijskim organima, pa je u Austriji, Nemačkoj, Grčkoj, Italiji, Portugaliji, te uglavnom u zemljama Istočne Evrope i drugim državama kontinentalno-evropskog sistema prava, nemoguća policijska diverzija.¹⁸ Policija može odlučivati o sudbini maloletničke krivične stvari na Kipru, u Engleskoj i Velsu, Irskoj, Severnoj Irskoj, Holandiji i Škotskoj.¹⁹

U SAD i Australiji diverzione mere se primenjuju u nebrojeno mnogo varijeteta, a nije preterano reći ni da čitavo društvo učestvuje u realizaciji ovih mera.²⁰ U SAD postoje velike razlike u primeni diverzionih mera

15 Diverzioni model u Austriji prikazan je prema: Edelbacher, M., Fenz, C., *Juvenile justice system: An Austrian Perspective*, u: Winterdyk, J. (ed.), 2001, *Juvenile justice systems: International Perspectives*, second edition, Toronto, Canadian Scholars' Press, p. 20.

16 Prema: Ferwerda, H., *Youth crime and juvenile justice in The Netherlands*, u: Winterdyk, J. (ed.), 2001, *Juvenile justice systems: International Perspectives*, second edition, Toronto, Canadian Scholars' Press, p. 401.

17 Škulić, M., 2011, str. 164.

18 Škulić, M., 2011.

19 Škulić, M., 2011, str. 164–165.

20 Joksić, I., 2010, *Specifičnosti diverzionih programa u SAD, Strani pravni život*, 1, str. 170.

od države do države, tako da su u ovu oblast uključeni sudovi, nevladine organizacije, policija, hraniteljske porodice, organi lokalne samouprave, a mere mogu biti sasvim neinvazivne prirode, poput učestvovanja u radionicama i pohađanja različitih edukativnih sadržaja, do boravljenja u ustanovama radi sprovođenja celodnevnikih tretmana.²¹

U našem susjedstvu u Crnoj Gori zakon takođe predviđa mogućnost diverzije. Tako Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku (*Sl. list CG*, br. 64/11) u članu 9. predviđa da se maloletnom učioniku krivičnog dela mogu izreći alternativne mere čija je svrha da se prema njemu ne pokreće postupak ili da se postupak obustavi, te da se primenom tih mera utiče na pravilan razvoj maloletnika i jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična dela. Alternativne mere su opomena i vaspitni nalog. Opomena se može izreći za krivična dela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine, a vaspitni nalozi za krivična dela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do 10 godina. Zanimljivo je da opomenu izriče državni tužilac za maloletnike ili je pak određuje ovlašćeni policijski službenik sa posebnim znanjima iz oblasti zaštite prava maloletnih lica uz odobrenje državnog tužioca. Vaspitne naloge izriče nadležni državni tužilac za maloletnike.

3. DIVERZIONE MERE U SRBIJI

U našoj zemlji se diverzioni koncept postupanja ostvaruje kroz vaspitne naloge kao mere *sui generis*.²² Tako se vaspitnim nalozima omogućava da krivični postupak ne bude pokrenut, odnosno u slučaju kada već jeste pokrenut, da potom bude i obustavljen. Vaspitne naloge može primeniti javni tužilac za maloletnike, ili pak sudija za maloletnike ukoliko je krivični postupak već otpočeo. Primenom naloga trebalo bi da se utiče na pravilan razvoj maloletnika, te na jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi vršio krivična dela. U tom smislu nalog može podrazumevati: poravnanje sa oštećenim i izvinjenje, redovno pohađanje škole ili odlaženje na posao, uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga i uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu. Trajanje vaspitnog naloga je ograničeno na šest meseci.

21 Joksić, I., 2010, str. 171.

22 O specifičnom karakteru vaspitnih naloga: Radulović, Lj., 2008, Vaspitni nalozi kao posebne mere reagovanja prema maloletnim učionicima krivičnih dela, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 1, str. 27–28.

Dakle, diverzioni koncept postupanja se kod nas kvalitativno razlikuje od proste primene načela oportuniteta krivičnog gonjenja jer osim izbegavanja krivičnog postupka obuhvata i primenu unapred osmišljenih mera kojima će se uticati na buduće ponašanje i pravilan razvoj maloletnika.²³

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica (u daljem tekstu: ZOMUKD, *Sl. glasnik RS*, br. 85/05) ostavlja javnom tužiocu za maloletnike značajna diskreciona ovlašćenja pri odlučivanju da li će pokrenuti krivični postupak za krivična dela za koja je propisana kazna zatvora do pet godina ili novčana kazna (član 58),²⁴ ali je u tom slučaju samo reč o primeni načela oportuniteta krivičnog gonjenja što nije propraćeno primenom bilo kakvih dodatnih mera. No, upravo u duhu širokog popularisanja diverzionih mera, postoji i mogućnost da se krivični postupak ne samo ne pokrene već i obustavi. Tada se, ukoliko je reč o uslovnom oportunitetu krivičnog gonjenja, prema maloletniku primenjuje neki od vaspitnih naloga, a nužno je da maloletnik prizna krivično delo i da manifestuje poseban odnos prema njemu (čl. 5–8. ZOMUKD). Zakonodavac nije precizirao o kakvom odnosu je reč, te se može pretpostaviti da je reč o kajanju i želji da se otklone posledice. U slučaju obustavljanja već pokrenutog postupka, neophodna je i saglasnost sudije za maloletnike.

U poslednjih nekoliko godina, uglavnom se uočava blagi porast primene vaspitnih naloga, mada je učešće ove diverzione mere u ukupnim izrečenim krivičnim sankcijama za maloletnike u Srbiji i dalje minimalno. Tako je tokom 2010. godine primenjen 151 vaspitni nalog, u 2011. godini 181, u 2012. je primenjeno nešto manje – ukupno 126, a tokom 2013. godine 205 vaspitnih naloga.²⁵ Da bismo ove brojke mogli sagledati u široj perspektivi, potrebno je napomenuti da je ukupan broj krivičnih prijava podnetih protiv maloletnika iznosio 3.747 u 2010. godini, 4.323 u 2011. godini, 3.913 u 2012. godini i 3.844 u 2013. godini. Dalje, tokom 2010. godine prema maloletnicima je izrečeno ukupno 1.640 krivičnih sankcija, u 2011. godini 2.290 krivičnih sankcija, 2.302 krivične sankcije u 2012. godini i 2.648 krivičnih sankcija u 2013. godini. Pri tome se vaspitni na-

23 Vid. Stevanović, I., 2006, str. 63.

24 O modalitetima putem kojih se ostvaruje načelo diskrecionog gonjenja maloletnika vid. Đurđić, V., 2011, Diskreciono gonjenje maloletnih učinilaca krivičnih dela, *Teme*, 2, str. 403–420.

25 Brojka je dobijena sabiranjem vaspitnih naloga koji su primenjeni pre pokretanja krivičnog postupka prema maloletnicima i vaspitnih naloga koji su primenjeni radi obustave krivičnog postupka prema maloletnicima. Svi podaci potiču iz godišnjih biltena Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije (Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, br. 547, 559, 577 i 589 <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/>, 01.02.2015).

lozi kao mera specifičnog karaktera, koju primenjuju kako javni tužioc i za maloletnike, tako i sud, ne uračunavaju u krivične sankcije.

Evidentno je da se vaspitni nalozi u Srbiji zapravo koriste kao sredstvo reagovanja u slučaju veoma malog broja maloletnika koji dolaze u sukob sa zakonom. Ukoliko posmatramo brojke o krivičnim prijavama i primenjenim vaspitnim nalogima, dolazimo do zaključka da je u periodu od 2010. do 2012. godine primena vaspitnog naloga rezultirala nepokretanjem ili pak obustavom krivičnog postupka u manje od 5% maloletničkih predmeta. Jedino je u 2013. godini vaspitnim nalogom razrešeno 5,33% slučajeva u kojima je podneta krivična prijava protiv maloletnih lica, što je i dalje nedovoljno u poređenju sa drugim državama. Tako je u Nemačkoj tokom 2006. godine čak 69% maloletničkih predmeta razrešeno primenom diverzionih mera.²⁶ U Engleskoj i Velsu je tokom 2005. godine diverzija primenjena kod 47% maloletnika i 69% maloletnica, dok se u Belgiji nakon reforme zakonodavstva u 2007. godini diverzija, koja pre svega podrazumeva medijaciju i društvenokoristan rad, primenjuje u preko 70% maloletničkih predmeta.²⁷

Sa druge strane, ne treba gubiti iz vida da se u našoj zemlji iz godine u godinu povećava broj slučajeva u kojima krivična prijava nije rezultirala daljim procesuiranjem maloletnika. Tako u 2004. godini po svega 347 krivičnih prijava postupak nije pokrenut (ukupan broj krivičnih prijava bio je 3.120), dok je u 2013. godini od ukupno 3.844 krivične prijave odbačeno 1.248.²⁸ Ova pojava svakako iziskuje daleko složeniju analizu, no nesumnjivo je da se i putem intenzivnijeg odbacivanja krivičnih prijava ostvaruje načelo minimalne intervencije za koje, uz popularisanje diverzije, plediraju međunarodni dokumenti iz oblasti maloletničkog pravosuđa. Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe (Pekinška pravila, 1985) preporučuju da se, kad god je to moguće, slučajevi maloletnih prestupnika rešavaju bez pribegavanja formalnom suđenju pred nadležnim organima (pravilo br. 11.1).

Kada je reč o vrstama krivičnih dela kod kojih je primenjen vaspitni nalog, uočava se da se ova mera najčešće koristi kada se maloletnici sumnjiče za krivična dela iz oblasti imovinskog kriminaliteta. Tako je u 2013. godini od ukupno 171²⁹ vaspitnog naloga 100 primenjeno zbog krivičnih dela protiv imovine (41 vaspitni nalog zbog krađe, 25 zbog teške krađe i 22 zbog uništenja i oštećenja tuđe stvari), dok je zbog krivičnih dela pro-

26 Junger-Tas, J., Dunkel, F., 2009, p. 154.

27 Junger-Tas, J., Dunkel, F., 2009, pp. 156–157.

28 Republički zavod za statistiku, 2014, *Bilten Maloletni učinioci krivičnih dela*, 589, str. 14.

29 Ovde je reč o vaspitnim nalogima putem kojih je izbegnuto vođenje krivičnog postupka, dakle ne i o nalogima koje je primenio sud.

tiv života i tela primenjeno 20 vaspitnih naloga (16 vaspitnih naloga zbog lakih telesnih povreda, 3 zbog teških telesnih povreda i 1 zbog učestvovanja u tuči). Po 13 vaspitnih naloga je primenjeno zbog krivičnih dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja i krivičnih dela protiv javnog reda i mira. Ovakve tendencije u strukturi kriminaliteta su uglavnom usklađene sa prilikama u drugim evropskim zemljama.³⁰

Zanimljiva je i struktura primenjenih vaspitnih naloga u Srbiji. Najzastupljeniji vaspitni nalog u 2013. godini bio je poravnanje sa oštećenim, te su se od 205 vaspitnih naloga čak 163 vaspitna naloga svela na poravnanje sa oštećenim, 20 vaspitnih naloga se odnosilo na redovno pohađanje škole ili redovno odlazanje na posao, potom 17 vaspitnih naloga putem kojih je ostvareno uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja, te 4 vaspitna naloga radi podvrgavanja odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga i svega 3 vaspitna naloga u cilju uključivanja u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu.

Poravnanje sa oštećenim podrazumeva naknadu štete, izvinjenje, ili da se radom ili na neki drugi način otklone, u celini ili delimično, štetne posledice dela. Praksa ukazuje da se pri poravnanju pre svega primenjuje izvinjenje ili eventualno naknada štete, čime se snošenje posledica krivičnog dela faktički prevladuje na roditelje koji obezbeđuju sredstva za nadoknadu. Jasno je da pod ovim okolnostima poravnanje zapravo i ne podrazumeva dodatne mere kojima bi se podstakla (re)socijalizacija maloletnika, posebno ukoliko izvinjenje nije praćeno razgovorima i medijacijom, već se svodi na verbalno izvinjavanje.³¹

4. PROBLEMI U PRIMENI VASPITNIH NALOGA

Koji su razlozi usloveli nedovoljno primenjivanje vaspitnih naloga u našoj zemlji? Pre odgovora na ova pitanja nije na odmet napomenuti da slaba primena vaspitnih naloga sama po sebi ipak ne mora predstavljati negativnu pojavu. Naime, ni u onim zemljama u kojima se diverziono reagovanje intenzivnije primenjuje ne postoji usaglašenost o tome da li su ukupni efekti ovakvih mera zaista povoljni. Tako je jedna studija proučavala efekte 73 diverzionog programa koji su primenjivani prevashodno u SAD, ali i u Kanadi, Australiji i drugim zemljama. Studi-

30 Za statističke podatke o kriminalitetu u Evropi pogledati: <http://www.heuni.fi/en/index/publications/heunireports/europeansourcebook.html>, 01.03.2015.

31 Satarić, N., Obradović, D., 2011, *Analiza praksi primene vaspitnih naloga i posebnih obaveza u Srbiji*, Beograd, Amity, str. 50.

jom je utvrđeno da je stopa recidivizma načelno bila niža nakon primenjanja diverzionih programa, te da je iznosila oko 30%, dok je nakon drugih vidova reagovanja recidivizam dostizao 40%.³² Sa druge strane, kod onih delinkvenata kod kojih je rizik od budućeg kriminalnog ponašanja ocenjen kao nizak, bolje efekte je imalo prosto odustajanje od krivičnog gonjenja umesto kasnije obustave krivičnog gonjenja uz primenu neke od diverzionih mera.³³ Stoga se u literaturi ističe da je izuzetno bitno da se adekvatno procene potrebe maloletnika, kao i rizik od budućeg kriminalnog ponašanja, te da se shodno procenama intenzivniji programi koriste samo kod maloletnika kod kojih je taj rizik izraženiji.³⁴ U tom smislu treba utvrditi da li su maloletnikovi problemi psihološke ili emotivne prirode, da li postoji disfunkcija u porodičnim odnosima ili se roditelji ne snalaze u svojoj ulozi, ili pak maloletnik ima poteškoća u obrazovanju i povezivanju sa vršnjacima.³⁵ U literaturi je zastupljeno i mišljenje da i diverzione mere mogu doprineti etiketiranju maloletnika i da su kod najvećeg broja onih koji krše zakon one nepotrebne jer je reč samo o fazi u sazrevanju.³⁶ Dakle, ni diverzionim merama se ne može pristupati sa predubedenjem da su one same po sebi blagotvorne, odnosno da ne mogu naškoditi, ukoliko već ne daju povoljne efekte.

U Srbiji još nije bilo kompleksnijih istraživanja o primeni vaspitnih naloga, ali ni o efektima šire primene načela oportuniteta prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Tome se možda i ne treba čuditi s obzirom na to da se vaspitni nalozi primenjuju nešto manje od jedne decenije, ali i ako se uzme u obzir da ni danas ne postoje odgovarajući podzakonski akti koji bi uredili brojna otvorena pitanja u vezi sa primenom vaspitnih naloga. U praksi su se ipak iskristalisali stavovi o ključnim problemima koji uslovljavaju slabu primenu vaspitnih naloga. Osim pomenute nepotpune regulative, tu je i problem podele nadležnosti. Tako centri za socijalni rad zameraju da je uloga organa starateljstva u krivičnom postupku nejasno opredeljena. Sa jedne strane uočavaju da se njihova stručna znanja nedovoljno koriste pri donošenju odluke o vaspitnom nalogu, a sa druge i da sudovi neretko nejasno opredeljuju na koji način će centri za socijalni rad primenjivati vaspitne naloge u praksi.³⁷ O tome da na relaciji sistema socijalne zaštite i pravosuđa zaista postoje problemi u komunikaciji sve-

32 Wilson, H., Hoge, R., 2013, p. 505.

33 Wilson, H., Hoge, R., 2013, p. 508.

34 Wilson, H., Hoge, R., 2013., p. 500.

35 Wilson, H., Hoge, R., 2013.

36 Vid. Potter, R., Kakar, S., 2002, The Diversion Decision-making Process from Juvenile Court Practitioners' Perspective, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 1, pp. 23–24.

37 Satarić, N., Obradović, D., 2011, str. 56–57.

doče i nepreciznosti u evidentiranju vaspitnih naloga. Tako iz evidencija Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu proizlazi da se primenjuje značajno veći broj vaspitnih naloga nego iz evidencija Republičkog zavoda za statistiku, pri čemu se ova druga ustanova rukovodi podacima koje dobija od sudova i tužilaštava.³⁸ Jasno je da ovakva situacija ne može pogodovati objektivnom evaluiranju postignutih rezultata, niti osmišljavanju budućeg strateškog pristupa koji bi se bazirao na otklanjanju uočenih problema.

Ističe se da deo problema predstavlja i relativno nov i drugačiji koncept pri pružanju usluga socijalne zaštite uopšteno, pa tako i kod primene vaspitnih naloga, s obzirom na to da je sada naglašenija uloga voditelja slučaja pri postupanju sa konkretnim maloletnikom, dok je timski rad drugačije koncipiran i pristupa mu se po potrebi.³⁹ Voditelji slučaja mogu biti stručnjaci različitih profila zaposleni u centrima za socijalni rad, što znači da će u nekim slučajevima izostati adekvatno angažovanje stručnjaka onih profila koji bi bili bitni upravo za dati slučaj. Naime, i pored toga što postoji mogućnost da voditelj slučaja oformi tim za rad na slučaju, faktičke okolnosti u centrima su takve da su i ti potencijalni članovi tima takođe voditelji nekih slučajeva, što znači da se moraju baviti sopstvenim poslovima.⁴⁰

Neretko se govori i o problemima finansijske prirode. Mišljenja smo da ovaj problem ne bi trebalo da dolazi do izražaja u slučajevima kada se maloletniku usluge pružaju korišćenjem resursa budžetskih institucija. Ti resursi, kakvi i koliki god bili, ipak postoje i potpuno je logično da maloletnik treba da ih koristi bez posebnih uslovljavanja. Međutim, problem se javlja kada u praktičnu primenu vaspitnih naloga treba uključiti i druge aktere, na primer privredna društva i razne civilne organizacije. U tome se moguće i krije razlog zašto se neki od vaspitnih naloga gotovo i ne primenjuju. Ukoliko maloletnik treba da obavlja društvenokoristan rad u okviru određene civilne organizacije, razume se da se ne može očekivati od te organizacije da izdvoji sredstva za kupovinu potrebne opreme za maloletnika ili da iz svojih resursa obezbeđuje sredstva za obuku i rad lica koja će odgovarati za bezbednost maloletnika. Ovim problemima se nije pristupilo na unapred osmišljen način, a ispostavilo se da se oni ne mogu tek tako rešavati u hodu. Tako se postavilo pitanje osiguranja maloletnika u slučaju povrede pri obavljanju volonterskog rada, ali i problem nepostojanja lica koja imaju znanja potrebna za rad sa maloletnim prestupnicima u različitim privrednim društvima i udruženjima građana. Ispostavilo se da dobra volja i želja da se radi sa maloletnicima jednostavno ponekad nisu dovoljne.

38 Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2013, *Deca u sistemu socijalne zaštite*, Beograd, str. 36.

39 Vid. Stanković, S., Arsić, N., 2011, Sociološko-pravni osvrt na neke probleme u reformi sistema socijalne zaštite, *Socijalna misao*, 3, str. 183.

40 Vid. Satarić, N., Obradović, D., 2011, str. 40.

Nalazimo da na slabu primenu vaspitnih naloga utiče i to što se čini da se pri uvođenju ovih mera zapravo nije razmišljalo o tome gde će se one primenjivati i šta se konkretno njima želi postići. Opšti utisak je da se želelo normativno usaglašavanje sa Konvencijom UN o pravima deteta, Pekinškim pravilima i drugim međunarodnim dokumentima. Međutim, usaglašavanje je i ostalo samo na normativnom nivou, jer se malo šta od postojećih uslova izmenilo. Tako, na primer, ni danas nema centara za dnevni boravak u onom obimu koji bi mogao zadovoljiti potrebe. Zato se i susrećemo sa situacijom u kojoj sudovi i javni tužioci primenjuju one vaspitne naloge koje je moguće primeniti, a ne one vaspitne naloge koje bi bilo primereno primeniti s obzirom na individualne potrebe maloletnika.⁴¹

Takođe, problem može predstavljati i neadekvatna saradnja između različitih državnih institucija koje tvore sistem maloletničkog pravosuđa. Ni u jednom momentu ne treba gubiti iz vida da su sve institucije ovde na zajedničkom zadatku. U literaturi se ističe da stručnjaci različitih profila, s obzirom na svoje obrazovanje i lični senzibilitet, mogu bitno drugačije gledati na ključna pitanja iz oblasti maloletničkog pravosuđa. Tako nije nelogično da sudije i tužioci ipak primat daju načelu legaliteta, generalnoj prevenciji i srazmernosti između težine krivičnog dela i sankcije, dok zaposleni u sistemu socijalne zaštite mogu bolje sagledavati individualne potrebe maloletnika i rizične faktore koji mogu uticati na celokupnu perspektivu maloletnika.⁴² Zato je važno da se ova dva podjednako bitna aspekta jedinstveno sagledaju, što je moguće samo kroz dijalog i što intenzivniju saradnju.⁴³

Potrebno je da se napredak i razvoj maloletnika prate i nakon primene vaspitnog naloga. Samo tako bi se omogućilo suštinsko procenjivanje efekata ove diverziona mere, te bi se mogli otkloniti eventualno uočeni nedostaci i uvesti potrebne inovacije. I inače je postpenalna podrška za maloletne prestupnike posebno kritična tačka u našem sistemu. Bez naknadnog praćenja maloletnika ne može se sistematski pratiti recidivizam, niti se može saznati bilo šta o problemima sa kojima će se maloletnici susretati tokom sazrevanja i obrazovanja. Ponešto se može saznati o onim maloletnicima koji ponovo dođu u sukob sa zakonom, ukoliko sledeće krivično delo ne učine u zrelijim godinama kada više i nema obaveznog kontakta sa sistemom socijalne zaštite.

Na kraju, treba imati u vidu da ranije spomenuti međunarodni dokumenti plediraju za primenu onih mera koje će omogućiti reintegraciju maloletnika u lokalnoj sredini u kojoj je i inače središte njegovih životnih aktivnosti i interesovanja. Sistem vaspitnih naloga onako kako je ustrojen u

41 Soković, S., 2011, Kriterijumi izbora vaspitne mere za maloletne prestupnike, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2/3, str. 127.

42 Vid. Potter, R., Kakar, S., 2002, p. 32.

43 Vid. Satarić, N., Obradović, D., 2011, str. 27–28.

našoj zemlji zapravo ne predviđa neke konkretnije mere koje bi pomogle da maloletnik bude bolje prihvaćen u svom susedstvu, niti da se u toj sredini izgradi sistem podrške za njega. Drugim rečima, mi i dalje nemamo mehanizme koji bi omogućili aktivnije uključivanje građana u primenu vaspitnih naloga. Primena vaspitnih naloga nije osmišljena tako da maloletnik čini nešto pozitivno za svoju lokalnu zajednicu, pa da se time istovremeno menja i način na koji maloletnika doživljavaju ljudi iz najbližeg okruženja.

5. ZAKLJUČAK

Iako počev od 2006. godine postoji mogućnost primene vaspitnih naloga u Srbiji, ovaj oblik diverzionog postupanja je i dalje slabo zastupljen pa se pojedini vaspitni nalozi gotovo i ne primenjuju. Jedan od razloga je normativne prirode i tiče se nedostatka podzakonskih akata i procedura. Osim toga, potrebno je dalje edukovanje stručne, ali i laičke javnosti, kako bi se popularisali ciljevi koji se žele postići primenom diverzionog koncepta postupanja. Insistiranje na pozitivnim efektima kao što su odsustvo stigmatizacije i kontinuirani nastavak obrazovnog procesa moglo bi doprineti boljem prihvatanju vaspitnih naloga. Potrebno je da stručna, ali i šira javnost budu upućene u to kakva strategija i kakvi ciljevi stoje iza izbegavanja krivičnog postupka prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, jer se u protivnom ove mere mogu doživeti kao puka bolećivost prema onima koji to možda i ne zaslužuju.

Iako do sada nije učinjeno baš mnogo, stečena iskustva se ipak mogu iskoristiti na pozitivan način. Problemi u praksi su ukazali na potrebu čvršće saradnje između državnih institucija, na nužnost sadržajnijeg edukovanja o specifičnostima maloletničkog prestupništva, na potrebu da se procedure i organizacioni aspekti u vezi sa primenom vaspitnih naloga mnogo detaljnije opredele, te na nužnost ustanovljavanja pouzdanijeg sistema za evidentiranje. Sistem za vođenje evidencija je posebno bitan, iako se na prvi pogled čini da to nije tako. Evidentiranje preduzetih mera i efekata, a potom i njihovo evaluiranje, omogućavaju da se izbegne situacija u kojoj se besciljno tumara u mraku, bez saznanja o tome da li mere koje primenjujemo uopšte služe svojoj svrsi.

LITERATURA

1. Banović, B., Joksić, I., 2011, Diverzioni koncept reagovanja na kriminalitet maloletnika u Srbiji: zakonodavstvo i praksa, *Teme*, 2.
2. Bernburg, J., Crohn, M., Rivera, C., 2006, Official Labeling, Criminal Embeddedness and Subsequent Delinquency. A Longitudinal Test of Labeling Theory, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 1.

3. Đerić, I., Studen, R., 2006, Stereotipi u medijima i medijsko opismenjavanje mladih, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 2.
4. Đurđić, V., 2011, Diskreciono gonjenje maloletnih učinilaca krivičnih dela, *Teme*, 2.
5. Joksić, I., 2010, Specifičnosti diverzionih programa u SAD, *Strani pravni život*, 1.
6. Junger-Tas, J., Dunkel, F., 2009, *Reforming Juvenile Justice*, New York, Springer.
7. Moffitt, T., 1993, Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy, *Psychological Review*, 4.
8. Potter, R., Kakar, S., 2002, The Diversion Decision-making Process from Juvenile Court Practitioners' Perspective, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 1.
9. Radulović, Lj., 2008, Vaspitni nalozi kao posebne mere reagovanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 1.
10. Radulović, Lj., 1999, *Kriminalna politika*, Beograd, Pravni fakultet.
11. Rojek, D., Erickson, M., 1982, Reforming the Juvenile Justice System: The Diversion of Status Offenders, *Law and Society Review*, 2.
12. Satarić, N., Obradović, D., 2011, *Analiza praksi primene vaspitnih naloga i posebnih obaveza u Srbiji*, Beograd, Amity.
13. Soković, S., 2011, Kriterijumi izbora vaspitne mere za maloletne prestupnike, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2/3.
14. Stanković, S., Arsić, N., 2011, Sociološko-pravni osvrt na neke probleme u reformi sistema socijalne zaštite, *Socijalna misao*, 3.
15. Stevanović, I., 2006, Nova zakonska rešenja o maloletnicima: Značaj alternativa institucionalnom tretmanu, *Temida*, 1.
16. Škulić, M., 2011, *Maloletničko krivično pravo*, Beograd, Pravni fakultet.
17. Vasiljević, M., Čolović, V. (ur.), 2011, *Uvod u pravo Nemačke*, Beograd, Institut za uporedno pravo i Pravni fakultet.
18. Wilson, H., Robert, H., 2013, The Effect of Youth Diversion Programs on Recidivism, A Meta-analytic Review, *Criminal Justice and Behavior*, 40/5.
19. Winterdyk, J. (ed.), 2001, *Juvenile Justice Systems: International Perspectives*, second edition, Toronto, Canadian Scholars' Press.

DIVERSION MEASURES AGAINST JUVENILE OFFENDERS – GENERAL CONSIDERATIONS AND A VIEW TO SERBIA

Milica Kovačević

SUMMARY

In recent decades, one of the key trends in the field of juvenile justice is the diversion from the criminal procedure. The aim of this paper is to present the basic elements of diversion model of juvenile justice, with reference to the current situation in Serbia. The author presents basic ideas and theoretical concepts underlying the application of diversion measures, and also numerous international documents in the field of juvenile delin-

quency and juvenile justice relating to this issue, as well as some examples of comparative law. The central part is devoted to the application of educational orders in Serbia. The author has endeavored to summarize the structure and trends in the application of educational orders, and also the key problems that characterize this area in Serbia. The paper concludes with specific recommendations for the improvement of the practice in Serbia.

Key words: diversion measures, juvenile offenders, educational orders.

Dostavljeno Redakciji: 26. januara 2015. god.

Prihvaćeno za objavljivanje: 23. juna 2015. god.